
ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST ЎТМИШГА НАЗАР

Инатов Мурот Ниятович,
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети
тарих фанлари номзоди

XX АСР 20-ЙИЛЛАРИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИГА ЧИЗГИЛАР

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-2-15>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўтган асрнинг 20-йилларида республикаимизнинг иқтисодиёти, унинг ривожланиш даражаси, унинг ҳолати, ўзига хос жиҳатлари, мавжуд муаммолари масалалари ёритилган. Бундан ташқари, мақолада республика саноатининг ҳолати, унинг тармоқлари, ҳунармандчилик ишлаб чиқариши, унинг устун даражада ривожланганлиги, қишлоқ хўжалиги ва унинг марказга қарамлик ҳолатлари, унинг кучайиши, пахтачилик, унга марказ томонидан эътиборнинг кучайтирилиши, галла етиштириш, галла майдонларининг қисқариб бориши ва унинг натижасида марказга қарамлик, савдо, айниқса хусусий савдонинг ҳолати масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: косиб - ҳунармандчилик, ночор, ҳосилдорлик, омоч, мардикор, ижарачи, пенз саноати.

Инатов Мурат Ниятович,
Кандидат исторический наук,
Ташкентский государственный технический
университета имени И.Каримова

ПОРТРЕТЫ НА ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА В 20-Х ГОДАХ 20-ГО ВЕКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается состояние экономики республики 20-е годы XX столетия, степень ее и состояние, в том числе особенности своего рода развития. Кроме этого в статье рассматривается промышленность республик изучаемого периода, ее состояние, направление, ремесленное производство ее состояние и ведущий роль промышленности республики, сельское хозяйство, ее состояние, усиление зависимости центра, хлопководства, уделение особое внимание ее развитию республике, состояние зерноводства, уменьшение орашаемое зерноводства, возникновение зерновое зависимости республики. Кроме этого в статье рассматривается вопросы торговли, в том числе частной торговли ее состояние.

Ключевые слова: ремесленный - ремесленный, бедняк, чернорабочий, арендатор, цианистая индустрия.

Inatov Murat,
The named of Islam Karimov Tashkent State Technical University
Candidate of Historical Science,

PORTRAITS ON THE ECONOMY OF UZBEKISTAN IN THE 20S OF THE 20TH CENTURY

№ 2/2019

ANNOTATION

In this section, the economy of the Republic, its level of development, its status, peculiarities and problems exist in the 20s of the last century. In addition, the article highlights the state of the republic's industry, its sectors, craftsmanship, its superior development, agriculture and dependence on the center, its strengthening, cotton-growing, its focus on the center, wheat production, reduction of grain fields, as well as issues of trade in particular, of private trade.

Key words: handicraftsman - craftsmanship, poverty, fertility, plough, labourer, tenant, censorship industry.

Россияда содир этилган 1917 йил октябрь давлат тўнтариши ва унинг оқибатида амалга оширилган ўзгаришлар Туркистон ўлкаси иқтисодиётини яна ҳам ночор ҳолатга келтирди. Мамлакатда амалга оширилган янги иқтисодий сиёсат ўлка иқтисодиётида қисман силжишлар рўй беришига олиб келган бўлсада, аммо XX аср 20-йиллари иккинчи ярмидан ЯИСдан секин - аста чекиниш йўли тугила бошлади. Натижада Ўзбекистон иқтисодиётида марказга қарамлик, иқтисодиётни бир томонлама ривожланиши кузатила бошлади. Бу даврда республика иқтисодиётида агарар соҳа устун бўлиб қолаверди. Республикада деҳқончилик техникаси, ерга ишлов беришнинг усул ва йўллари, умуман, Ўзбекистонда деҳқончилик маданияти, яъни ишлаб чиқариш бу даврда деярли ибтидоий характерда бўлиб, деҳқончилик хўжаликларнинг кўпчилиги, гарчи бу даврда маълум даражада замонавий техник ускуналар: плуглар, йиғим машиналари, тракторлар кириб келиши кучайган бўлса-да, асосан деярли минг йиллар аввалгидек қолаверди. Асосий меҳнат қуроллари омов ва кетмондан иборат бўлиб, улар бутун Ўрта Осиёда кенг тарқалган қишлоқ хўжалик меҳнат қуроллари саналар эди. Одатда, узун бўйинтуруққа бир жуфт ҳўкиз, от ёки туя, баъзан бир омовча туя ва от қўшилар эди.

Ерга ишлов бериш техник воситаларининг эскирганлиги туфайли деҳқонлар ҳосилдорликни ошириш учун ерни бир неча мартага қайта ҳайдашар, бу эса машаққатли меҳнат талаб қилар эди. Қандай экин бўлишидан қатъий назар маданий экин экиладиган ер майдонлари 4 мартадан кам ҳайдалмаган, баъзи экинлар: пахта, жўхори, кузги буғдой майдонлари ҳатто 10-15 мартагача қайта ҳайдалган. Деҳқонлар гарчи ибтидоий усулдаги қуроллари билан бўлса-да, ер майдонларини узунасига ва кўндалангига ҳайдаб, ерни ёввойи ўтлардан, ҳосил бўлган йирик кесаклардан тозалашган.

Ўзбекистонда юзага келган аграр муносабатлар ва унинг мураккаблиги қишлоқ хўжалигида узоқ давом этган эволюцион жараённинг натижаси эди. Ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш шакллари ўзлаштирилган ерларда хўжалик шарт-шароитларига мослашди, аини пайтда бозор муносабатларининг ривожланиши билан боғлиқ кучли ижтимоий муносабатлар ҳам уларнинг ривожига таъсир кўрсатди. Октябрь тўнтаришидан сўнг совет ҳукуматининг иқтисодий сиёсатидаги қинғирликлар ана шундай таъсирлардан эди. Ғалла монополияси озик-овқат разверсткаси, бозорларнинг ёпилиши, хусусий савдонинг чекланиши ва х.к.

Сугориладиган ер майдонларининг камлиги, шунингдек, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг кўп меҳнат талаб қилиши нафақат мардикорчилик, балки ижарачилик - ёлланма меҳнатнинг турли-туман шакллари кенг тарқалишига сабаб бўлди. Республикада ёлланма меҳнатнинг энг кенг тарқалган шакли, "чоракорлик" эди. Чоракорликда, одатда, камбағал-деҳқон бегона хўжаликдан ер, уруғлик,

ишлаб чиқариш қуролларини олиб, ўзи мустақил хўжаликни юритган ва ер эгасига ҳосилнинг маълум бир улушини бериш билан ҳисоб-китоб қилган. Бу улуш ҳосилнинг 1/4 қисмини ташкил этган.

Пахтачиликни ривожлантириш зарурияти ва пахтанинг товар хусусиятининг ошиб бориши деҳқонларда пулга бўлган эҳтиёжни кучайтириб юборди. Бу эҳтиёж уларни судхўрлар чангалига тушиб қолишига олиб келди. Деҳқонни қарзлар билан чирмаб ташлаган судхўр оқибатда унинг ерини арзимас баҳога тортиб олиб, кейин эса уни қиммат баҳоларда сотар эди. Ер савдоси бўйича чайқовчилик авжига чиқди. Йирик ер майдонлари эгалари тез кўпайди. Улар ерни асосан ижарага бериш орқали ундан тушадиган фойдага эгалик қилишарди.

Октябрь тўнтаришидан сўнг Республикада ер-сув ислоҳатлари ўтказилгунига қадар даврда йирик ер эгалигининг бир қисми нисбатан тугатилди. Бу даврда ер-сув ислоҳотининг бошланиши ердан фойдаланишда жиддий ўзгаришларга олиб келди.

Ўтказилган ер-сув ислоҳотини ўтказишдан иқтисодий сабаблардан ташқари бир қатор сиёсий мақсадлар ҳам кўзланган эди. Улардан бирига миллий-ҳудудий чегараланишини ўтказиш ва шаклланиш вақтидаёқ замин яратилган эди. Синфий кураш муаммосининг фаоллашуви ва мулкдорларнинг тазйиқи, жамиятнинг иқтисодий мустақил қатламларининг кучайишидан ташвишга тушган большевиклар партияси миллий-ҳудудий чегараланишнинг ўтказиш заруратини асослай туриб, Ўрта Осиёда миллий белгиларга кўра чегараланиш ўтказиш совет ҳокимиятини мустақамлашнинг бирдан-бир йўлидир деб очиқ баён қилдилар, яъни "Ўзбек камбағали ўзбек бойи билан, туркман камбағали туркман, қирғизники қирғиз билан курашса, у пайтда бизда синфий кураш оловини миллий мулоҳазалардан келиб чиқиб, ўчириб бўлмайди" деб ҳисобладилар[1, 3-5 варақ].

Бошланиши ЎзССР МИКи ва ХКСнинг 1925 йил 2 декабрдаги "Ер ва сувни миллийлаштириш ҳақида" ҳамда "Ер-сув ислоҳоти ҳақида"ги декретлари[2,4 декабрь.] билан эълон қилинган, шунингдек ерга чексиз эгаликка асос солган қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш, синфий курашни бартараф этиш ҳамда ер-сув ислоҳотига қаратилган эди.

Ушбу даврда мулкчилик кўринишларининг турли-туманлиги ва совет ҳукумати томонидан ўтказилаётган янги иқтисодий сиёсат - ЯИС кучли зиддиятларни вужудга келтирди. Моҳияти ва тамойилларига кўра бу сиёсат якка тартибда ишлаб чиқаришни фаоллаштириш, ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорларнинг шахсий ташаббускорлигини қўллаб-қувватлашга қаратилди. Ер ва сув бўйича ҳар қандай олди-сотдини таъқиқлаш, меҳнатни ташкил қилиш, ерни тақсимлашни чеклади, хўжалик тадбирларини: ишчи чорвани ижарага бериш, қўшнилardan пул суммалари ва инвентарларни қарзга олиш ва ҳ.з. ларни амалга оширишда тадбиркорларни ташаббусдан маҳрум қилди.

Ер-сув ислоҳотини ўтказишдан келиб чиққан вазиятнинг кўп қирралиги энг янги тарихшуносликда ҳам қайд этилган. Жумладан, Ш.Ф.Ғойибназаров шундай деб ёзади: Яқин-яқин пайтларгача ижтимоий фанда бундай тадбир аҳолининг энг қашшоқ ва кам таъминланган қатламларининг устивор манфаатларини амалга ошириш сиёсати деб бир ёқлама қараб келинган. Бироқ бунда очиқдан-очиқ зиддият пайдо бўлган: расмий сиёсат жамиятнинг ижтимоий фарқланиши ўсишини назарда тутиб, гуё бозор муносабатларининг ўсишини рағбатлантирган. Аммо давлат томонидан тартибга солиш воситаси билан камбағал қатламларни,

хўжалик муносабатларида энг қолоқларини ўртгача даражага кўтариш ўрнига совет ҳокимияти камбағалларни бойларнинг мулкини такрор-такрор тақсимлашга сафарбар қилган. Иқтисодий ҳаёт ҳокимиятнинг объектив тараққиёт қонунларини рад қилувчи тадбирлари билан доимо қалқиб турган. Бу эса ижтимоий муносабатларда ўз ифодасини топмаслиги мумкин эмас эди"[3, С. 19].

XX аср 20-йилларига келиб Ўзбекистоннинг фабрика- завод саноати жуда заиф ривожланган эди. Бу заифликни характерлайдиган асосий белгилари: саноатнинг қишлоқ хўжалигига нисбатан ёрдамчилиги, заиф ташкилий, капитал қурилиши, техник жараёнларнинг қоқлиги, қатор тармоқлардаги жиҳозларнинг ўта соддалиги, жуда кўп корхоналарнинг кичиклигида эди. Ўзбек ценз муассасаларининг кўпчилигида ишчилар сони бир неча ўн кишини, камдан-кам ҳолларда бир неча юзни ташкил қилар эди. Ишчилар сони бўйича Ўзбекистонда энг йирик ҳисобланган Фарғона пиллачилик фабрикасида жами 500 - 600 ишчи бор эди. Республикадаги ценз саноатидаги барча ишчилар миқдори 15 726 кишидан иборат бўлган.

Ўзбекистон саноатининг айрим тармоқлари, уларнинг ишлаб чиқараётган маҳсулоти қиймати, ишчилар сони, қуввати тўғрисида қуйидаги жадвал аниқ тасаввур беради.

Жадвал 1.

Ўзбекистон ценз саноати бош тармоқларининг % ҳисобида умумий ценз саноатига нисбатан қийсий ҳажми (1927 йил маълумотлари) [4,с.176-177, 197-203]

Соҳа тармоғи	Маҳсулот қиймати	Ишчилар сони	Қуввати
Пахта тозалаш	67,6	30,4	36,1
Ёғ ишлаб чиқариш	10,0	14,1	19,4
Дон янчиш	6,1	3,4	5,6
Виночилик, ароқ и/ч	3,7	3,0	1,9
Ипакни ишлаш	1,1	8,3	0,5
Пиво-асал и/ч	1,3	2,2	1,4
Ширинликлар	1,2	2,1	0,6
Электростанциялар	1,0	2,5	21,3
Босмаҳоналар	1,0	8,3	0,4
Тоғ-кон саноати(нефть, кўмир, тоғ муми)	0,8	3,5	0,5
Бошқалар	4,4	15,8	7,7
Жами:	100,0	100,0	100,0

Шундай қилиб, маҳсулот қиймати бўйича 77,6% ни, ишчилар сони бўйича 44,5 % ни, двигателлар қуввати бўйича 55,5 % ни ташкил этувчи пахтачилик (пахта тозалаш ва ёғ ишлаб чиқариш билан бирга) саноатининг етакчи ролдан ташқари, тўқимачилик саноатининг деярли йўқлиги ва металлургия саноатининг иқтисодиётдаги арзимас ўрни равшан кўриниб турибди. Ҳолбуки, айнан шу тармоқлар саноати ривожланган ҳар бир мамлакатда асосийлардан бўлиб, биз тадқиқ қилаётган даврда жаҳон саноати тизимида ҳал қилувчи аҳамиятга эга эди.

Тоғ - кон саноати ҳам жуда заиф бўлган. Умуман олганда бутун Ўзбекистон саноатини иккита катта гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчиси, асосий гуруҳ бўлиб

қишлоқ хўжалиги хом-ашёларига дастлабки ишлов бериш билан банд бўлган соҳа. Иккинчиси, бевосита шаҳар эҳтиёжларини қондиришга мўлжаллаган ва шаҳар ҳаёти ривожланиши билан пайдо бўлган: тегирмон, пиво-асал пишириш, озиқ-овқат саноати, шунингдек, асосан четдан келтирилган хом-ашё ҳисобига ишлаган электростанциялардир.

Ўта заиф бўлган саноат ишлаб чиқариши ўзининг маҳсулотлари билан қишлоқ аҳолисининг эҳтиёжларини қондира олган эмас. Бу саноат шаҳар аҳолисининг ҳам тўла таъминлай олмаган. Халқ истеъмол моллари аксарият ҳолларда иттифоқнинг бошқа саноат марказларидан келтирилган ёки косиб-хунармандчилик санаотида ишлаб чиқарилган.

Жадвал 2.

Ўзбекистон ценз саноати динамикаси:

Йиллар	Ишчилар сони	Ялпи маҳсулотнинг (млн. сўм миқдорда) қиймати	Пахта тозалаш саноати маҳсулотлари қиймати
1926-27	14260	179,8	121,7
1927-28	15726	239,8	165,6
1928-29	19199	331,3	218,7

Келтирилган маълумотлар шундан гувоҳлик берадики, саноатни тиклаш бевосита қишлоқ хўжалигининг ривожини билан боғлиқ бўлган. Ялпи маҳсулот ва ишчилар сонининг кўпайиши ҳам саноатнинг ўсишидан дарак беради. Вайронагарчилик йилларидан кейин Ўзбекистон ценз саноати тезда ўзини тиклаб олди ва урушгача бўлган даражадан ошиб кетди.

Ўзбекистон Иттифоқдош республика сифатида мавжуд бўлган вақтда ташкил топган 12 та пахта тозалаш заводидан фақатгина 2 таси Тошкент округида, 5 таси пахтачиликнинг тарихий маркази бўлган Фарғонада, қолган 5 таси Бухоро, Қашқадарё, Хоразм округларида барпо этилди.

Уруш йилларигача Ўзбекистон территориясида ишлаб турган 19 та ёғ ишлаб чиқариш заводидан 1926 йилда фақатгина 6 таси фаолият кўрсатар, аммо улар анча йирик ва яхши жиҳозланган эди. Уларда 2050 киши ишларди. Бу заводлар: Бухоро, Қўқон, Наманган, Андижон, Тошкент, Янги Урганч шаҳарларида, фақатгина биттаси Андижон округида жойлашганди. Ёғ ишлаб чиқариш заводининг энг йириги Қўқон шаҳрида эди. Энг саноатлашган округлар: Тошкент, Андижон, Фарғона ва Самарқанд ҳисобланарди. Бу 4 округ агар пахта тозалаш саноатини истисно қилсак, ценз саноати маҳсулотлари умумий қийматининг 81,9 %, маҳсулотларнинг 93,4 %ни етказиб беради.

Иқтисодчи олимларнинг эътирофига кўра, Ўзбекистон халқ хўжалигининг асосий йўналиши аввалгидек қишлоқ хўжалиги бўлиб қолди, унинг саноати шу замида ривожланди. Ўрганилаётган даврда Ўзбекистонни саноатлаштириш йўналишида, яъни унинг саноатини оддийгина тиклаш эмас, балки тубдан қайта қуриш соҳасида ката ишлар қилинди. Қайта қуриш тадбирларига, аввало пахтачилик саноатини такомиллаштириш муассасаларини географик жиҳатдан тўғри жойлаштиришга эътибор кучайтирилди. Самарқанд, Бухоро, Марғилондаги пиллакашлик фабрикалари асосида ўзбек пиллачилик саноати шаклланди, Ўзбекистоннинг сув омилларидан фойдаланиш йўлида илк қадам бўлган Бўз сув электростанцияси қурилди.

Гарчи ўрганилаётган даврда косиб - ҳунармандчилик аста-секин ўзининг салмоғини пасайтириб борса-да, умуман олганда у ҳам ривожланди ва Ўзбекистон саноати ялпи маҳсулоти умумий қийматининг 35,5 % ини етказиб берди. Айни пайтда бу тармоқда банд кишилар ценз саноатидагидан кўра 7 барабар кўп эди.

Асосан қишлоқ хўжалиги хом-ашёларига дастлабки ишлов бериш билан банд бўлган фабрика- завод саноатининг акси ўлароқ Ўзбекистон косибчилиги саноатининг деярли барча тармоқларида кенг истеъмол маълумот тийёрлашга эътибор қаратилган эди: қайта ишланган хом-ашё ва ишлаб чиқариш қуроллари биргаликда маҳсулот қийматининг 1/4 ни берарди.

1926-1927 йилларда барча маҳсулотнинг 56% қийматини берган ҳунармандчилик саноатининг асосий тармоқлари: дон янчиш, нонвойлик, ёғ ишлаб чиқариш, совун тийёрлаш, қандолатчилик саноати, маҳаллий ширинликлар ишлаб чиқиш, виночилик, кийимлар тийёрлаш ва ҳ.з. лардан иборат эди.

Маҳсулот қиймати бўйича ҳунармандчилик саноатининг учинчи гуруҳини пахтага ишлов бериш тармоғи ташкил этарди. Бу соҳа унда банд бўлган кишиларнинг сонига кўра аввалги икки гуруҳдан ўтиб кетар, унда 34 мингдан зиёд киши банд эди, ҳолбуки кийим-кечак ва совун тийёрлаш гуруҳида 30 минг, озиқ-овқат ва ширинликлар тийёрлаш гуруҳида 20 мингга яқин киши ишларди.

Пахтага касбкорлик йўли билан ишлов бериш Ўзбекистонда пахтага қайта ишлов бериш фабрика-завод саноатининг ночорлиги туфайли анча ривожланган эди. Пахтага ишлов бериш ишлаб чиқариш жараёнининг турли босқичларига мувофиқ: ип газлама, тўқимачилик, йигирилган ип, ҳамда газламаларни бўйаш соҳаларига бўлинган. Бундан ташқари оз бўлсада ҳунармандчилик усули билан дока ҳам ишлаб чиқилган. Ип йигирув тармоқлари қишлоқларда, газлама тўқиш ва газламани бўйаш саноати корхоналари шаҳарларда жойлашган. Ўрганилаётган даврда теричилик саноати, ипакка ишлов бериш, металлни қайта ишлаш саноати (қишлоқ хўжалиги инвентарлари: омон, кетмон, ўроқ ва ҳ.з. тийёрлаш), ёғочга ишлов бериш (дурадгорлик) ва бошқа тармоқларнинг аҳамияти анча пасайган. Бу даврда арвалар тийёрлаш, ганжкорлик ишлари, гишт ишлаб чиқариш, заргарлик ва жунни қайта ишлаш анча ривожланди.

Яхлит олганда, 1926 - 1927 йилларда Ўзбекистонда 130 мингдан зиёд косиб-ҳунармандлар бўлиб уларнинг асосий қисми шаҳарларда яшашган. Уй ҳунармандчилигида банд бўлганларнинг кўпчилиги, уларнинг моддий аҳволини ўрганиш ҳам катта қизиқиш уйғотади. Косиб - ҳунармандларнинг даромадлари ҳақидаги маълумотлар турлича. Масалан, туз қазиб чиқарувчининг 4-4,25 сўмдан иборат даромади билан бир қаторда шундай ишлаб чиқариш соҳалари бор эдики, унда ҳунарманднинг даромади фабрика ишчисининг ўртача ойлигидан баланд ва 100 сўмга етарди. Бундай тармоқлар жумласига: материалларга ишлов бериш, совун ишлаб чиқариш ва ипакка ишлов беришнинг баъзи соҳалари киради.

Туз қазиб олувчиларнинг даромади яшаш минимумини таъминлай олмаганлиги туфайли улар бу соҳадан ташқари қишлоқ хўжалиги билан шугулланишган, туз ишлаб чиқариш ёрдамчи ҳунар сифатидагина мавжуд бўлган. Ўша давр иқтисодчиларининг эътирофига кўра, ишлаб чиқаришнинг бир қатор тармоқлари, аҳолига тирикчилик ўтказиш имконини берган, халос.

Ўзбекистонда техника экинларининг ривожига асосланган қишлоқ хўжалигининг юксак маҳсулдорлиги ўзбек деҳқонини савдо хизматларидан кенг фойдаланишга мажбур қилган. У ўзи етиштирган маҳсулотларнинг катта қисмидан

бевосита фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган. Пахта ҳам, ипак ҳам, узум ҳам унинг асосий ҳаётий эҳтиёжларини қондира олмаган. Деҳқон ўзи етиштирган маҳсулотларининг ўз зарурий эҳтиёжларидан ортиқча қисмини сотиб, сўнг ўзига керакли озиқ-овқат маҳсулотлари: галла, гўшт ва тайёр фабрика маҳсулотларини сотиб олишга мажбур бўлган. Ўрганилаётган даврда Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги жами маҳсулотларнинг 50% дан ортиғи товар оборотидан ўтган. Шу фактнинг ўзиёқ ўша пайт савдо қанчалик ривожланганини аниқлашга ёрдам беради.

Иттифоқнинг бошқа республикалари, аввало РСФСР билан товар оборотининг кенгайиши, на фақат Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг характери, балки саноатининг ўзига хослиги билан ҳам ифодаланади. Республиканинг техник хом-ашёлари: пахта, тери, ипак, жун ва ҳ.з. ларга маҳаллий саноат корхоналарида биринчи ишлов берилгач, улар тайёр маҳсулотларга айланиши учун Иттифоқнинг саноат марказлари ёки чет элларга сотилиши зарур эди. Шу сабабли Ўзбекистондан анча миқдордаги маҳсулотни олиб кетиш имконияти пайдо бўлди.

Иккинчи томондан, республика аҳолисининг тайёр маҳсулотлар: шакар, чой, металл буюмлар, озиқ-овқат маҳсулотлари (нон, гўшт)га бўлган эҳтиёжларини ўз саноати ва қишлоқ хўжалиги билан қондира олмагани туфайли бу маҳсулотларни бошқа Республикалардан олиб келиш зарурияти туғилди[5].

Ўзбекистонга товарлар келтириш ва бу ерлардан товарларни олиб кетиш асосан халқ хўжалигининг жамоалашган сектори: давлат савдоси ва кооперациялар томонидан олиб борилди. Хусусий мулкчиликнинг улуши жуда кам эди. Аммо бошқа товарлардан фарқли равишда гўшт Ўзбекистонга, асосан, хусусий ишлаб чиқарувчилар томонидан келтирилар эди. Чорва Қозоғистон, Қирғизистон ва бошқа чегарадош мамлакатлардан ҳайдаб келинарди.

Аҳамиятига кўра Ўзбекистонга галла - бугдой келтириш энг юқори ўринда туради[6, 1926, 162-б.].

Жадвал 3.

Йиллар	Келтирилган галла (минг пуд)
1913	21475
1924 - 25	8600
1925 - 26	15509
1926 - 27	21047
1927 - 28	23126

Жадвалдан кўриниб турибдики, республикага галла асосан ташқаридан олиб келинган. Галла олиб келиш йилдан-йилга ўсиб борган. Республика ўзининг галла мустақиллигини йўқотди. Асосий куч пахтачиликни ривожлантиришга қаратилди.

Четдан етарлича галла келтирмай туриб, пахтачиликни ривожлантириш мумкин эмас эди, чунки галла етишмаслиги тезда унинг баҳосини ошириб юборар, бу эса пахтага нисбатан баҳонинг барқарорлигида деҳқон учун пахтачиликни даромадсиз соҳага айлантириб қўярди.

Ўзбекистоннинг ички савдоси ҳам ташқи товар обороти каби баъзи жиҳатлар билан белгиланарди, яъни олиб кетиш учун хом-ашё тайёрланар ва келтирилган саноат маҳсулотлари ҳамда галла тақсимланарди. Бу икки ҳолатга ташқи товар обороти билан боғлиқ бўлмаган яна икки жиҳат, яъни □ унармандчилик косибчилик саноати маҳсулотлари савдоси ва деҳқончилик ички обороти кўшиларди.

Ташқи савдо товар обороти билан боғлиқ бўлган хом-ашё тайёрлаш ва саноат маҳсулотлари ҳамда галлани тарқатиш тўлалигича жамоат сектори таассаруфиди бўлиб, табиийки, у ташқи оборот жиҳатидан жамоа секторининг таъсири аҳамиятсиз бўлган хунармандчилик маҳсулотлари ёки чорва савдосига нисбатан давлат бошқарувига жуда тез бўйсунарди. Хунармандчилик ва чорвачиликда ташқи маҳсулот обороти жиҳатдан умумлашган тармоқ фаолияти доимо сезиларсиз аҳамиятга эга эди.

Ниҳоят аҳолининг азалдан савдога мойиллик одатлари хусусий мулкчиликда ўзининг аввалги мавқеининг маълум бир қисмини сақлаб туришга имкон берар эди.

Агар хом-ашёнинг асосий турлари: пахта, қорақўл, пилла, мўйна ва ҳ.з. ларни тайёрлаш, саноат маҳсулотлари келтиришнинг 90 % давлат ва кооперациялар ихтиёрида бўлса, саноат маҳсулотларини тарқатишда аҳвол бир мунча ўзгача эди. Давлат савдоси ва кооперациялар мулкдорлар сингари кенгайтирилган савдо тармоқларига эга эмас эди. Шунинг учун чакана савдода 1928 йилда мулкдорлар оборот бўйича ижтимоий секторга бироз ён босган бўлса-да (чакана товарнинг 45 %), умумий тармоқда етакчи бўлиб қолди (90 %).

Патент статистикаси бўйича тузилган маълумотлар округларда савдо бирликлари ҳақида ҳукм чиқариш имконини беради [7,16-б.].

Жадвал 4.

Округлар	1925 йил 1 октябрида мавжуд дўкон ва магазинлар			
	Давлат	Кооператив	Хусусий	Жами
Хоразм	24	30	1263	1317
Бухоро	94	44	3161	3299
Зарафшон	36	15	1325	1376
Самариянд	109	103	3288	3500
Тошкент	214	228	5525	5967
Хгжанд	32	38	1649	1719
Фарғона	137	237	3843	4199
Сурхандарё	13	10	778	801
Лашиядарё	23	26	1983	2032
Жами:	793	968	27940	29701
%% ларда	2,7	3,3	94,00	100

Жадвалдан шу нарса маълум бўладики, тадқиқ этилаётган давр бошларида Республика худудида мавжуд бўлган дўконларнинг асосий қисми хусусий сектор ҳисобига тўғри келган бўлиб, давлат сиёсати бу даврда хусусий тадбиркорликка йўл берган. Аммо аста-секин давлат хусусий тадбиркорликни тугатиб борди.

Хусусий дўконлар ва савдо расгаларининг миқдори ўша даврда Ўзбекистондаги мавжуд хусусий савдода банд бўлганлар тўғрисида тасаввурга эга бўлиш имконини беради. Аграр муносабатлар, ҳамда илгариги кўп сонли бўлган савдогар ва олиб сотарлар деб аталган собиқ эксплуататорлар гуруҳларининг қишлоқдаги ўзгаришлар туфайли ишчи кучининг қишлоқлардан сиқиб чиқарилиши, бу ортиқча ишчи кучини ўз бағрига оладиган саноатнинг ҳали ривожланмаганлиги туфайли майда савдо ортиқча одам заҳиралари билан тўлиб кетди. Ўзбекистон

бозорининг бошқа бир қизиқарли хусусияти шундаки, бир қатор савдобилян шуғулланувчиларнинг бир бозорга узил-кесил бириктирилмаганлиги ҳисобланиб, улар 1925 йилга келиб 313 кишини ташкил этарди. Бундан ташқари, бир бозордан бошқасига доимий кўчиб юрувчи "бозорчи" деб аталган савдогарлар ҳам кўп бўлган.

Хусусий капитал асосан учта савдо тармоғида: гўшт ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари (нондан ташқари) савдосида, косибчилик маҳсулотлари савдосида ва қисман айрим хом-ашё тайёрлаш, мисол учун, йирик тери хом-ашёси ва мўйна савдосида яшовчан бўлган.

Ўзбекистоннинг марказий районларидан чекка ҳудудларига яқинлашган сари хусусий капиталнинг таъсири ўсиб борган.

Майда савдонинг кунлик айланмаси унча юқори бўлмаган. Айрим кунлари бозор растаси эгаси бир неча сўм пул ишлаш учун кун бўйи бозорда ўтиришига тўғри келарди. Совет ҳукуматининг (қишлоқда ва шаҳарларда) кооператив ва давлат савдосидан хусусийчиларни "капиталистик элементлар" сифатида сиқиб чиқариш мақсадида қўллаган солиқ сиёсатига кўпчилик савдо билан шуғулланувчи аҳоли бардош бера олмас эди.

Хулоса қилиб айтганда ўтган асрнинг 20-йилларида республика иқтисодиёти бир томонлама ривожланиб, қолақ ҳолатда қолиб келмоқда эди. Бунинг сабабларидан бири Республика иқтисодиёти марказга қарамлик ҳолатига тушиши, унинг имкониятларидан етарли даражада фойдаланилмастик, республикани мамлакат пахта базасига айлантиришга интилиш ва бошқаларда деб билишимиз мумкин бўлади. Ушбу даврда республика саноат ишлаб чиқаришида ҳунармандчилик тармоқларининг улуши юқориликгича қолаверди. Қишлоқ хўжалигида ҳам ҳолат шундай бўлиб, асосий озиқ-овқат маҳсулотлари, хусусан, гналла асосан четдан келтирилган. Бу республика қишлоқ хўжалигини ҳам марказга қарамлик ҳолатига келтирди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

---

1. УзР МДА, ф.60, оп. 1, д. 4269, 3-5 варақ.
2. Правда Востока 1925, 4 декабря.
3. Га и б н а з а р о в Ш. Г. Общественное развитие Узбекистана в 20-х годах: противоречивость политических тенденций. Автореф. дисс. Док. Полит. наук. Ташкент, 1994, 19-б.
4. Фролова С. И., Кривоногов Ю. И. асаридан келтирилади: 176-177, 197-203-бетлар.
5. Материалы по районированию Узбекистана. Выпуск I. Самарканд, 1926, 162-б.
6. Фролов С. И., Кривоногов Ю. Н. Кўрсатилган асар. 239-б.
7. Материалы по районированию Узбекистана. Выпуск I. Самарканд, 1926, 16-б.